ТРЫБУНАЛ

Трагікамедыя

Народны лубок

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ

Цярэшка Калабок — стараста.
Паліна — яго жонка, мажная жанчына.
Галя — іх старэйшая дачка, салдатка.
Зіна — іх малодшая дачка, таксама салдатка.
Надзея — нявестка, салдатка.
Валодзька — сын, падлетак.
Сырадоеў — начальнік раённай паліцыі.
Камендант — немец у гадах.

ДЗЕЯ ПЕРШАЯ

Гэта здарылася ў горкія дні нямецка-фашысцкай акупацыі нашай роднай Беларусі. У тыя дні злы, раз'юшаны, бязлітасны вораг стаяў аж пад сценамі Масквы. У тыя халодныя зімовыя дні бялюткія заснежаныя прасторы нашай зямлі шчодра паліваліся гарачай крывёю яе сыноў і пякучымі слязамі іх матак, сясцёр, жонак. На акупіраванай тэрыторыі вайна рабіла людзям жорсткую праверку.

Звычайная сялянская хата. Небагатая абстаноўка: лавы, стол, тапчан — самаробныя. Толькі ложак жалезны, двухспальны, шырокі, з нікеліраванымі шарыкамі. Ложак тут у павазе і пашане — засланы вышываным пакрывалам, з горкай падушак з вышыванымі навалачкамі.

Не памылюся, калі скажу, што гэта самае шаноўнае месца ў хаце.

Паліна лапіць мужавы штаны. Лапікі вялізныя і здалёк прыкметныя, бо з другога матэрыялу.

Надзейка перад люстэркам расчэсвае доўгія, як у русалкі, валасы, потым заплятае касу. Яна спявае. Хораша спявае, душэўна. Песня старадаўняя, народная. І спявае Надзейка па-народнаму, па-старадаўняму, як кажуць, па-вясковаму. І ўсё хараство, уся глыбіня паэзіі песні раскрываюцца ў гэтай манеры. Паліна шые моўчкі. Толькі часам падсобіць нявестцы баском (тады, калі ў голасе Надзеі заценькае сляза), а потым зноўку маўчыць. Ды ў яе як быццам у самой сляза. Пэўна, яна таму і адвярнулася, каб крадком змахнуць яе.

Надзея. Ой, чаго ж я сохну?
Ой, чаго ж я вяну?
Прыйдзе вечарочак,—
На каго ж гляну?
Гляну на калечка —
Забаліць сардэчка,
Гляну на другое —
Забаліць, заное.
Ой, паехаў мілы
З туркам ваяваць,
А мяне пакінуў
Гора гараваць.
Кончыліся паходы —
Ўсе з вайны ідуць...
А майго мілога
Коніка вядуць...

Паліна *(укалоўшыся іголкай)*. Каб цябе так пад бакі калола! Каб табе на вочы такія бельмы, як у майго мужа на с... лапікі *(лаецца, але не з той першапачатковай лютасцю, а неяк звычайна, нібы паўтарае гэта штодня)*. Гад ты паласаты! Ні крамы, ні крамніны... «Вызваліцель»! Пазачынялі ўсё. Каб табе заўтра дамавіну зачынілі!

Надзея. Ай, перастаньце, мама. Ад вашых праклёнаў яму горай не стане.

Паліна. І весялей не будзе.

Надзея. Толькі трывожыце сябе, злуяцеся. А кажуць, зло сэрца пераядае.

Паліна. Ай, Надзейка ты мая, малінка ты мая, ягадка-сунічка. Я ж таму і лаюся. Як набаліць на душы, як назбіраецца тае злосці, я яе са злымі словамі вон, каб сэрца не пераядала.

Надзея. Дзівачка вы. *(Не-не дый выгляне ў акенца з трывогаю, нібы чакае каго ці баіцца некага.)*

Паліна. А чаго ета там мужыкоў сагналі? Каб хаця не пазабівалі іх там ці не пагналі куды ў Нямеччыну.

Надзея. Наехала іх там — штук дзесяць немцаў і сам камендант раённы, штук дваццаць паліцаяў і начальнік іхні, Сырадоеў.

Паліна. Гэта той самы, што да цябе заляцаўся? Што потым за панажоўшчыну ў турму сеў? Бандзюк той?

Надзея. Ды гэты самы! Кажуць, нібыта прыехалі старасту назначыць. Каго толькі?

Паліна. Ды знойдуць якога-небудзь сабаку. Добры ж чалавек не пойдзе.

Надзея. На Валодзьку на нашага глядзець — проста сэрца баліць. Нейкі сам не свой. Месца сабе не знаходзіць.

Паліна. Дружка яго закадычнага загубілі, Косціка... Спалілі, гады... Вот і пераЖывае...

Надзея. Не толькі за Косціка ён, мама... Сястра Косціка Волечка — гэта ж... Любіў ён яе. Хоць і таіўся, нават сама яна, відаць, не знала... За Волечку, за ластавачку сваю пакутуе... Згарэла, бедненькая...

Паліна. Сынок мой! Гора якое звалілася на яго. А ён жа маладзенькі яшчэ. Не зламаўся б... Хрушчык ён яшчэ, не па плячах яму гора такое.

Надзея зноў выглянула ў акно.

Надзея. Пастаіць, пастаіць, потым ірванецца некуды і раптам зноў спыніцца як укопаны.

Паліна таксама падышла да акна. Разам з нявесткай назірае за сынам.

Паліна. Адзін... Увесь час адзін... Людзей стаў цурацца. Нядобра ета. Клікні яго. Работу трэба якую-небудзь яму або ўжо да людзей хай, з людзьмі трэба. І гора — паўгора, калі з людзьмі разам.

Накінуўшы на галаву хустку, Надзея выходзіць на двор.

Дружка не вернеш ужо... Во так у маленстве зваліцца на дзіця што-небудзь такое, а потым рукамі разводзяць — ад чаго гарбаты ці касы, злы ды сярдзіты... Тут у пажылога розум раскірэчыцца можа.

Уваходзіць Валодзька. Ён нейкі сам не свой.

Валодзька. Ну, чаго?

Паліна. Ты чаго ета на двары сланяешся як непрыкаяны? Рукі няма к чаму прыкласці? Вунь — дровы ўпараддчыў бы. А то пакалоць пакалолі, ды так і кінулі. Складзі іх пад сцяной акуратненька.

Валодзька. Ай, мама! Дровы, дровы... Якія тут дровы?..

Паліна. Снегам замяце, потым выкалупвай іх па палену.

Валодзька. Не да дроў мне, мама.

Паліна. Як ета не да дроў? *(І раптам асеклася, не хапіла ў яе суровасці.)* Сынок мой! Ну што ж ты? Не трэба так, не вернеш іх. Рукі не падкладзеш, не паднімеш... Бяда, яна і ёсць бяда! Аднаму з ёй нельга аставацца. Да людзей ідзі, з людзьмі ўсё лягчэй ці песні пець, ці бацьку пабіць. А бяду-нуду сваю — на сухі лес. Ідзі, к людзям ідзі, сынок!

Уваходзіць Надзея.

Надзея. Насцю сустрэла. У слязах, бедная, уся.

Паліна. А ёй чаго? Тыдзень, як муж вярнуўся з палону. Хай цешыцца. Худзюшчы толькі. Дык адкарміць можна.

Надзея. Памрэ, відаць, чалавек яе.

Паліна. Ад чаго ета раптам?

Надзея. Нагу параненую адмарозіў ён. А цяпер нібыта антонаў агонь прыкінуўся.

Валодзька. Заражэнне крыві! *(Выходзіць.)*

Паліна. Ну во — нацешылася баба. *(Уздыхнула.)* Ай-яй-яй-яй-яй!..

Надзея *(глянуўшы ў акно)*. Нешта наш бацька лапаціць, нібы за ім хто гоніцца...

І праўда, у хату ўваходзіць, задыхаўшыся, Цярэшка — мужычок за пяцьдзесят гадоў, невялікага расточку, вяртлявы, шустры і крыкун. На галаве — шапка-вушанка з заечай шкурашынкі: адно вуха абвісла, а другое тырчком стаіць. За поясам — рукавіцы. На нагах — валёнкі ў бахілах. Прытупнуў, абтрасаючы снег з ног, нібы станцаваў каленца з гапака.

Ц я р э ш к а *(пераступіўшы цераз парог).* Паліна! Полюшка-Поля! Дзе ты тута-а? А-а, вось яна дзе-е! Полюшка! Хуценька саланіну, нясі яйкі, нясі гурочкі-галубочкі, капустачку кісленькую.

П а л і н а. З якой жа ета радасці? Нешта раптам загарэлася табе, прыспічыла?

Ц я р э ш к а. Частаваць будзем.

П а л і н а. Каго?

Ц я р э ш к а. Начальства! Мяне!

Паліна і Надзейка пасміхаюцца і пераглядваюцца.

П а л і н а. Такога начальства да Масквы ракам не пераставіш.

Н а д з е я. А якое ж вы такое начальства?

Ц я р э ш к а. Мяне толькі што прызначылі старастам.

Паўза.

П а л і н а. Старастам?

Ц я р э ш к а. Старастам.

П а л і н а. Цябе?

Ц я р э ш к а. Мяне.

П а л і н а. Няўжо ета праўда?

Надзея смяецца.

Ц я р э ш к а. А ты чаго зубы скаліш? Думаеш — я ўжо такі негадзяшчы?

П а л і н а. А мой ты Цярэшка! А мой ты калабочак! Я гляджу — чаго ета левае вока свярбіць? Ажно яно во к чаму! Радасць якая! Ці не злавіў ты залатую рыбку?

Ц я р э ш к а. А што! Лічы, што злавіў.

П а л і н а. Во дзякуй табе! Во спасібачка табе! Цяпер і я пахаджу важнай паняй! Не ўсё ж іншым. А?

Ц я р э ш к а. А што? Канечне!

П а л і н а. І нос чэшацца. Гэта да выпіўкі.

Ц я р э ш к а. Усё верна. Я і кажу: нясі на стол!

П а л і н а. Пачакай. Не так скора. Значыцца, я старасціха?

Ц я р э ш к а. Старасціха, старасціха.

П а л і н а. Толькі ж адзежа ў мяне такая, што...

Ц я р э ш к а. Справім. Будзе адзежа!

П а л і н а. Хустка гарусавая, квяцістая! А?

Ц я р э ш к а. Будзе! І квяцістая, і ягадзістая.

П а л і н а. Плацце такое — шаўковае, каб і пятак не відаць было.

Ц я р э ш к а. І пятак не будзе відаць.

П а л і н а. На кірмаш паедзем... А? Парку вараных завядзём...

Н а д з е я. Чаму парку? Тройку вараных!..

У гэтым доме, відаць, любяць жартаваць. Паліна ўпэўнена, што Цярэшка для жарту падкінуў сваё прызначэнне на пасаду старасты. Жонка падхапіла жарт, ахвотна падыгрывае мужу, не падазраючы нават, што ніякі гэта не жарт.

П а л і н а. На кірмаш!.. На тройцы!..

Ц я р э ш к а. Можна і пяшэчкам.

П а л і н а. Можна і прайсціся. Па вуліцы... *(Заспявала.)* «Вдоль по улице метелица метет, за метелицей мой миленький идет. Ты постой, постой, красавица моя!..»

Ц я р э ш к а. Пастой, пастой, пачакай! Я ж сур'ёзна.

П а л і н а. Хату новую паставім. Не хату — палаты!

Н а д з е я. Спачатку карыта трэба новае.

П а л і н а. Правільна! Карыта. Абавязкова карыта! Ета яму, самому, старасту. З талеркі яго не накорміш. Карыта паставім. А як жа!

Ц я р э ш к а. Ну, во што, хопіць! Я сур'ёзна...

П а л і н а *(працягвае жарт)*. Ён будзе есці з карыта, а я для апетыту яму над пузам буду шкрабаць. А ён етак ласкава: рох-рох-рох... рох-рох-рох... А калі адкармлю яго, у нарыхтоўку немцам здам. А сама ў сталбавыя дваранкі падамся...

Ц я р э ш к а *(падганяе)*. Ну-ну, баба, даволі дурыкі строіць! Давай, давай, давай, я дзела гавару. Зараз прыйдуць сюды начальнік раённай паліцыі і камендант — немец з раёна. Хутчэй яешню на стол! Чуеш ты?

П а л і н а *(здзівілася)*. Дык ета ім я буду яешню смажыць?

Ц я р э ш к а. Ім... і мне.

П а л і н а. А скулля ім не хацелася? А трасцы ім не хацелася? А хваробы ім не хацелася?!

Н а д з е я. Што гэта вы гаворыце, тата?!

Ц я р э ш к а. Дзела гавару, нявестачка. Яны... толькі што... вывелі мяне... у на-чальства! Першы раз у жыцці начальнікам стаў. Ну і адпалілі штуку! А? А ці хто ждаў, а ці хто сніў? Аж калені трымцяць... Во халера — трымцяць! *(Прысеў на лаву.)* Няўжо ета ў кожнага, каго, ну... на пасаду садзяць, ну... начальнікам над людзьмі ставяць, дык у яго трымцяць калені? А ў мяне... *(ён і радуецца, і смяецца, і здзіўляецца)* трымцяць, халера на іх! Ну, гэта,

упачатку, гэта... з непрывычкі. А потым... а потым... А потым — кандзібоберам буду хадзіць! Во! Ну, чулі, што я загадаў?

Паліна. Надзейка! Памацай-ка ў яго галаву. Нешта ён языком лапці падплятае.

Цярэшка. Ну, баба, баба, баба! Хутчэй варушыся! Дзе трыножка? Я на камінку цяпельца раскладу. Ды хутчэй, вы-ы! Яны во-во ў хату ўваляцца.

Паліна. Што ета ты? Ці жартуеш так? Ці мо і праўда — захварэў?! Таго бандзіта карміць? Ён жа людзей сваіх страляў. Ён жа спаліў двор Свірыдавых і дзяцей не пашкадаваў.

Цярэшка *(хмуры)*. А мяне старастам прызначыў.

Паліна. Каго?!

Цярэшка. Мяне.

Паліна. Што-о-о?! *(Яна ўжо сумняваецца, што ён жартуе.)*

Надзея. Старастам?!

Цярэшка. Старастам. *(Радуецца, як дзіця.)* А як вы думалі?

Паліна *(з жахам)*. Цябе?!

Цярэшка. Мяне!

Паліна *(пытаецца ў Надзеі)*. Ён што? Пры сваім?

Надзея. Відаць, не пры сваім.

Цярэшка. Пры сваім, пры сваім, не турбуйцеся.

Паліна. Ах ты, ахламон! Не турбуйцеся, кажаш? Ах ты, брыдзюк!.. Паскуда ты! Аполак ты нягодны! Ды ты сам цяміш, што гаворыш? Чаму ты радуешся?

Цярэшка. Ну во — баба і ёсць баба. Ёй адно — абы насуперак...

Паліна *(раптам спагадліва, жаласліва)*. Цярэшка! Можа, цябе стукнуў хто? Ці, можа, пакаўзнуўся? Ну, устань, прайдзіся... Ты кажаш, ножкі твае трымцяць? А? *(Мацае яго галаву, стукае костачкай пальца, як па гаршку.)*

Цярэшка *(крычыць)*. Паліна! Я не пакаўзнуўся! І ніхто мяне не стукнуў! Я табе рускім языком сказаў — за мяне не турбуйцеся!

Паліна. Паглядзіце на яго! Ён жа яшчэ крычыць на нас!.. *(Пляснула ў далоні.)* Ну, не дзіва? *(Во цяпер яна паверыла, што Цярэшка не жартуе.)*

Надзея. Як жа гэта — не турбуйцеся? Ваш сынок, мой муж, недзе з немцамі ваюе, а вы немцам будзеце служыць? Га? Проціў сына?!

П а л і н а. У цябе тры сыны на фронце, у цябе два зяці недзе на вайне! А ты... Ах ты... такую тваю распратакую!.. Надзейка! Вунь там, пад лаўкай, цяг ляжыць. Нясі-тка яго мне. *(Мужу, з болем.)* А ты ідзі сюды, любы! Ну, каму я кажу?! Быстра-а!!!

Цярэшка ўсё-такі пасоўваецца далей ад жонкі. Ён глянуў, як нявестка ўзяла пад лаўкай цяг, перавёў погляд на жонку. Яна — сур'ёзная, сярдзітая. Цярэшка збаяўся. Дзіва што! Паліна — баба мажная, раза ў паўтара вышэй за яго і ў плячах шырэй, не кажучы ўжо пра ўсё астатняе.

Ц я р э ш к а *(грозна)*. Полюшка-а! Ты сваёй сілай не выхваляйся! А то!..

П а л і н а *(ласкава)*. Што — а то? Ідзі сам! Сам! І сунь галаву паміж ног. *(Расставіла ногі так, каб Цярэшка прасунуў сваю галаву.)* Чуеш? Каму я кажу? Зараз я цябе пачастую!

Ц я р э ш к а *(петушыцца)*. Паліна! Не ўздумай!..

П а л і н а. Я табе дабром казала!.. *(Схапіла Цярэшку за каўнер, рыўком паставіла на калені і лоўка зашчаміла галаву між каленяў.)* Надзейка! Дай цяг! Я яму пакажу начальства!

Надзея падае ёй цяг.

Ц я р э ш к а. Паліна! Полюшка-а-а! Не ўздумай! Будзе грэх! Паліна! Паша!.. *(Хоча грызнуць Паліну за лыткі.)*

Жонка моцна заціснула яго галаву: ні ўкусіць, ні выкруціцца.

П а л і н а. Старастам, кажаш? *(Здзекліва.)* Вось табе, пане стараста!.. *(Хвастанула Цярэшку разок па азадку, ды не праняло: штаны на ім ватныя.)* Надзейка! Ану, сцягні з яго штаны гэтыя! Ватнікі! А то не прыліпае цяг!

Ц я р э ш к а. Надзея! Нявестка! Не аскаромся!

Н а д з е я. Не, мама, без мяне вы... як-небудзь самі.

П а л і н а. Не бойся. Вылузні яму азадак! Вылузні!

Надзея засаромелася, адвярнулася да акна.

Н а д з е я *(глянуўшы ў акно)*. Ой! Ідуць! Яны ідуць!

Ц я р э ш к а. Пусці! Паліна! Пусці, не саром перад людзьмі! Паша!.. Поля-а!!!

П а л і н а. Якімі людзьмі? Перад тымі гадамі? Я і іх вось так пастаўлю!

Ц я р э ш к а. Яны цябе прыстрэляць! Паша! Пусці! Пусці хутчэй, а то бяда будзе! Яны прыстрэляць цябе за тое, што ты між ног заціснула нямецкую ўладу! Пры спаўненні службэбных абавязкаў. Чуеш?!

Надзея. Пусціце, мама, а то і праўда...

Паліна. Ладна. Пагуляй пакуль. Я потым да цябе дабяруся. *(Адпускае Цярэшку.)*

Цярэшка *(чапурыцца)*. Ну, пачакай жа!.. Вушы нацерла, халера, як хамутом. Ну і ножкі! А? Такімі ножкамі табе абады гнуць... І жаласці няма... Во баба!

Уваходзячы ў хату, начальнік паліцыі Сырадоеў на хвілінку затрымліваецца на парозе, азіраецца налева, направа, а потым ужо прапускае ў хату немца — каменданта. Усё гэта дзеля бяспекі пана каменданта.

Камендант. Добры дзень, каспадзін староста! Добры дзень, фрау, фройляйн.

Сырадоеў. Дзень добры ў хату!

Доўгая паўза.

Вы што гэта маўчыце, калі з вамі вітаюцца?

Цярэшка. Панямелі са страху. Языкі праглынулі. Сядайце, калі ласка! Прашу! *(Падстаўляе зэдлік, выцірае рукавом адзін услон, другі.)* Прашу, прашу!

Але камендант і начальнік паліцыі не садзяцца. Яны глядзяць на жанок і чакаюць, пакуль тыя павітаюцца. Цярэшка з-за спіны начальніка паліцыі падміргвае ды строга так падае знакі, каб жанчыны павіталіся. Першай павіталася Надзейка.

Надзея. Добры дзень.

Паліна *(хмура)*. Дзень добры.

Сырадоеў. То-та ж! Бескультур'е!..

Цярэшка. Ну што ты хочаш? Цемната!

Сырадоеў. Не ты, а вы! Ясна!

Цярэшка. Ну, канечне, вы. А то як жа! Толькі вы!

Сырадоеў. Я думаў, што ў цябе ўжо ўсё на стале. А ты... не вельмі і стараўся.

Цярэшка. Ды гэта ж ведаеце, таварыш... Цьфу ты, чорт!.. пан начальнік, яны вінаваты. Не паверылі. Не вераць, і ўсё тут. Каб мяне ды начальнікам, старастам, на ўсю вёску! Не вераць.

Паліна. Такога смарчка ды начальнікам? Старастам?! Хто ж яго будзе слухаць?

Цярэшка *(горача)*. Як гэта хто? Усе! Усе мяне будуць слухаць! Я, брат!.. Ты не глядзі, што я... А калі вазьмуся, дык... Ого-го! Яшчэ танцаваць будуць перада мной.

Паліна. Ай-яй-яй-яй, страхоцце якое! Божухна мой! Спасі і памілуй! Ой-ёй-ёй-ёй!..

Цярэшка. Ты мне кінь дурыкі строіць!

Паліна *(Сырадоеву).* Ды ў яго ж ні выгляду, ні пагляду, ні фігуры, ні голасу! Ён жа пастухом быў, і выгляд яго такі. Яго ж нават авечкі не баяліся. Аплэвухам быў і астаўся такім. Які ж з яго стараста? Вы толькі паглядзіце на яго! Ну што гэта? Пудзіла на вераб'ёў. Вераб'і і тыя хіхікаць будуць. Асабліва калі штаны етыя надзене. *(Паказвае на штаны, на каторыя толькі што прышыла лапікі.)* Вось дык улада будзе ў такіх штанах. Ды за ім жа цяляты будуць хадзіць і смяяцца. Усім статкам хадзіць будуць. Ахламон! А ба-ацюхны, во знайшлі старасту! Цьфу!

Сырадоеў. Быў ахламон, а цяпер ён тут — цар! І цару такой улады не давалі, як яму. Захоча — пакарае, а захоча — памілуе. Калі я яму дазволю памілаваць. Караць можа сваёй уладай, калі хто супроць новага парадку. Так што, старая, слухаць будуць! Гэта вам не пры Саветах. Ён тут цар! А штаны... Штаны знойдзем. Здымем з каго трэба, а на яго надзенем.

Паліна. Знайшлі старасту — курам на смех. Трэба было другога каго-небудзь. Які ён стараста, калі нават я, баба, магу ў падол яго — і на сметнік.

Цярэшка. Ну? Ты паслухай толькі яе!..

Паліна. Ну і стараста! Адкуль ён узяўся такі на свет божы? Хто яго прыдумаў такога? Толькі хіба баран на дзікай казе і то — цёмнай ноччу.

Сырадоеў. Ты, баба, прыкусі язык. Як мужа ты яго можаш пад прыпечкам трымаць, а як старасту — паважай! Ён цяпер — улада! Ясна?

Паліна *(ідзе на ўступку).* Пад прыпечкам дык пад прыпечкам. А што? Самае якраз месца...

Цярэшка *(спалохаўся).* Ты кінь! Ты кінь! Ты не жартуй!

Сырадоеў. Стаў на стол. Частуй!

Цярэшка. Паліна! Надзейка!.. *(Адводзіць убок жонку і шэпча ёй.)* Частуй, дурніца, а то карову звядзе са двара! Чуеш! Тут цяпер, як на сабачым вяселлі,— хто дужэйшы, той і загрызе. Ну! Надзея! Стаў трыножку! Раскладвай на камінку! Паша! У склеп! Сальца, капустачку, гурочкі! А я дрэвак накалю, трэсак... *(Надзейцы — шэптам.)* Скажы ёй, бо звядуць са двара карову. А то і горшае могуць прыдумаць. *(Голасна.)* Хуценька!

Надзея адводзіць убок Паліну і нешта шэпча ёй.

Паліна выходзіць з хаты. Надзея рыхтуецца развесці агонь на камінку.

Камендант *(ён увесь гэты час разглядаў фатаграфіі на сцяне)*. Што есць это? Твой фамілія? Да?

Цярэшка *(горда)*. Так, пан камендант, гэта ўся мая фамілія!

Камендант. Алес кіндэр ты... твой...

Цярэшка. Так, усе кіндэры мае. Сам, сам стараўся. На кіндэраў я, брат, бальшой спецыяліст. Дванаццаць штук «настругаў».

Камендант. Потшему так много?

Цярэшка. Ну, як тут сказаць? *(Смяецца.)* Работа ляцяжкая, дый карасіну малавата было — рана спаць лажыліся. Зімой жа, вядома,— зябка, а коўдра вузкая... Ну, во... А баба мая такая — толькі дакраніся да яе, ■ яна ўжо і гатова — пухне. І вот — несправядлівая ўсё ж ткі савецкая ўласць была. Бабе, жонцы, значыцца, ордэн далі! А мне — дулю.

Сырадоеў. Ордэн? Чаму ж ты мне не сказаў?

Камендант. Ордэн? Он імеет ордэн?

Цярэшка. Не, не я. Жана, значыцца, кабета. Фрау мая. Маці-гераіня! Значыцца, за дванаццаць дзяцей.

Сырадоеў. А-а... *(Смяецца. Тлумачыць каменданту.)* Гэта не страшны ордэн. Не палітычны. Гэта бабе яго, фрау за цвёльф кіндэр далі значок мутэр-герой. Яго фрау — інкубатар.

Камендант *(рагоча)*. О-о! Фрау-інкубатар! Большой смех на Еўропу! Много кіндэр ордэн? Да-а? А-а!

Сырадоеў *(таксама смяецца)*. Крыўдуе на савецкую ўладу, што ордэн далі фрау, а не яму.

Цярэшка *(падыгрывае)*. Ну, а як жа — стараўся з усіх сіл, а за старанне — дулю пад нос.

Камендант. Што есць «дулю»?

Цярэшка ахвотна паказвае немцу кукіш.

Цярэшка. Вось яна!

Сырадоеў б'е Цярэшку па руцэ.

Сырадоеў. Дурань! Ты глядзі ў мяне! Другі раз так — па локаць руку адцяпаю.

Камендант. Ты есць дзікі, швіня, і патаму многа кіндэр. Патаму такой... маленькі рост.

Сырадоеў. У корань пайшоў. *(Смяецца.)*

Цярэшка. Мал, ды ўдал. Як на што, канечне... Задумаўся я — колькі ж баба можа нарадзіць за свой век. І вось — дагнаў да дванаццаці. Гнаў бы і далей, каб не

вайна. Але нічога. Перачакаем вайну, а там і яшчэ будзем. Да рэкорда. Мы са сваёй Пашай рашылі — хоць кроў з носа, а рэкорд паставім.

Камендант і Сырадоеў рагочуць.

Камендант *(паказвае на Надзейку)*. Кто есць она? Доч?

Цярэшка. Не, нявестка. Сынава жонка. Ну, значыць, яна і ёсць нявестка.

Камендант. У мяне есць желаніе... *(Шэпча Калабку на вуха.)*

Цярэшка. А-а-а-а, гэта ў нас на дварэ! Ідзём!.. *(Выводзіць немца.)*

Сырадоеў падыходзіць да Надзейкі, павёў вокам зверху ўніз.

Сырадоеў. Ну, як, Надзя? Дзе ж твой каханак? Мужанёк?

Надзея *(непрыязна)*. Ваюе! На фронце!

Сырадоеў. Пры такім адступленні мог да жонкі вярнуцца. Ну, скажы, не дурань?

Надзея. Як скончыцца вайна, ты яму і скажаш.

Сырадоеў. Калі вернецца.

Надзея. Вернецца!

Сырадоеў. А пайшла б за мяне, то цяпер бы жыла як у Бога за пазухай.

Надзея. Я, можа б, і пайшла, дык жа цябе ажанілі... На колькі? Гады на чатыры?

Сырадоеў. На чатыры гады і шэсць месяцаў! Ну, ды нічога. Я недарма твайго свёкра старастам прызначыў. Будзе прычына часцей да цябе заглядваць. А я не праміну.

Надзея. Дарэмна.

Сырадоеў. Там пабачым.

Надзея. Я клятву дала, зарок.

Сырадоеў. Бабскі зарок... Заракаўся збан па ваду хадзіць...

Уваходзяць Цярэшка і камендант.

Цярэшка, а ты ведаеш, што я ўхажорам быў у тваё нявесткі? Ды твой Мішка перайшоў мне дарогу.

Цярэшка. О, мой Мішка такі! Хват! Ён каго хочаш абскача. Зух быў. І на песні мастак, і на танец, і на трактары, як на скрыпцы.

Уваходзіць Паліна з салам пад пахай і з міскай капусты і гуркоў.

Сырадоеў. Можа, рукі памыем?

Камендант. О да! Обьязацельно.

Цярэшка. Калі ласка. А я вам на рукі палью. *(Выхапіў з шафы чысценькі ручнік, накінуў яго на плячо.)* Прашу!

Паліна моўчкі, але непрыязна для гасцей рыхтуе стол. Не кладзе, а шпурляе буханку хлеба, відэльцы, лыжкі. Адным словам, грыміць.

Камендант. Ты імел очшэнь много дзеці. А што дзеці кушаль?

Цярэшка. А, што папала.

Паліна *(не стрывала)*. Як гэта — што папала? Такіх асілкаў выгадаваў. Што людзі елі, тое і яны.

Цярэшка *(крычыць на жонку)*. А ты не лезь са сваім языком! Сам ведаю, што сказаць! А то падхваціш у мяне! Знай сваё дзела!

Паліна паслухмяна змоўкла. І, нібы збаяўшыся мужа, стуліўшы плечы, адышла да камінка, дзе смажыцца яешня.

Камендант. Такой большой баба баіцца такой маленькі мужык. *(Смяецца.)* А?

Паліна. Ад прыроды ўжо так — заўсёды мужыкоў верх... *(Ставіць на стол яешню.)*

Камендант. Што, што яна сказаль?

Сырадоеў *(паясняе)*. Ад Бога, кажа, заведзена, гот, гот, што мужык... Менш, менш, юбер, ну... зверху павінен. Так сказаць — і... юбер алес.

Камендант *(смяецца)*. О, я, я, я!

Надзейка кладзе на стол відэльцы, нож, лыжкі.

Цярэшка. Дык сядайце, калі ласка. Прашу!

Камендант *(строга)*. Это нужно горячій-горячій вода... как это? Кіпьяток. Дэзінфекцыя. Да, да! Долго, долго поболтаць вода. Ферштеен?

Сырадоеў *(тлумачыць)*. Папаласкаць у кіпятку трэба, каб ён сам бачыў. Ён у нас чысцюля.

Камендант. Што есць «чысцюля»?

Сырадоеў. Гэта калі чалавек любіць усё чыстае, чыстае, чыстае. Шык-бляск...

Камендант. О да, да! А ты, староста, какой дольжносць імел от большэвікі?

Цярэшка. Я? Пастух. Пастухом быў колькі гадоў. З пугай хадзіў. З такой доўгай пугай, што страляла. *(Жэстам паказвае, як гэта ён страляў пугай.)* Свіней, кароў

пасвіў. Маладзейшы быў, за свіннямі хадзіў. А потым за кароўкамі. А дзеці, як падраслі,— адзін на трактары, другі шоферам, трэці ў горад падаўся. А каторыя дома памагалі. Не скажу, што лёгка было. Але неяк мадзелі.

Камендант. Ты страляў швінні, карова. Ты есць мьяснік?

Паліна. Ну і абух.

Камендант. Што есць «абух»?

Цярэшка. Гэта яна мяне так — ласкава, далікатна. А я не мяснік. Пастух я. Ну растлумач яму, гаспадзін начальнік.

Сырадоеў. Ты пакажы яму сваю пугу. Ёсць у цябе? *(Паліне ціха.)* А ты, бязмозглая баба, яшчэ хоць толькі раз ляпнеш такое, то... так язык падсяку, пры самым корні.

Паліна. Асцярожна, ты! А то бачыш, у руках скавародка з гарачым салам. Ненарокам можа перакуліцца...

Сырадоеў *(адступае)*. Не-е, бабка, трэба цябе прашчупаць!

Камендант. Што есць «прашчупаць»?

Сырадоеў раптам засмяяўся, не ведаючы, як растлумачыць гэты тэрмін. Камендант таксама засмяяўся, па-свойму зразумеўшы паліцая. Цярэшка ахвотна шукае пугу. Залез пад ложак, знайшоў яе. Стаў у позу і паспрабаваў ляснуць.

Цярэшка. Не, у хаце не палучыцца. На дварэ трэба.

Камендант. Ты есць дзікі чалавек. Ты есць джунглі чалавек.

Цярэшка. Абы чалавек, а ета ўсё... хай сабе і дзікі.

Камендант. Ты цяпер таксама есць пастух. Толькі не швінні, каровы, а людзі. На рускі людзі ты есць пастух. Можаш пугаць, можаш страляць. Ты дзікі бог, цар! Але — парадак есць парадак. Новы! Новы парадак дзелаць цебя — цар дзярэўні, бог дзярэўні. Дзікі людзі, дзікі бог, дзікі цар.

Паліна. І дзікі парадак. Які староста, такі і парадак.

Камендант *(гатоў быў раззлавацца)*. Ты, староста, дольжен вучыць сваю бабу этой штука *(паказвае на пугу)*. Карашо вучыць на тоўсты зад.

Цярэшка. Гэта ўжо не сумнявайцеся! Будзе!!! *(На жонку.)* Ну, ты, кыш адсюль! Калі што — пазаву. Пайшла вон!

Надзея, ашпарыўшы кіпятком нажы, відэльцы, лыжкі, падае іх на стол. Немец, паліцай і Цярэшка сядаюць.

С ы р а д о е ў. Ну, дык налівай, ці што...

Ц я р э ш к а. Дык вы ж самі, будзьце гаспадаром, таварыш начальнік.

С ы р а д о е ў. Я табе дам «таварыш»! Рыла суконнае!

Ц я р э ш к а. Цьфу, цьфу, цьфу! Забываю, гаспадзін начальнік. Ну, даруйце, уелася...

К а м е н д а н т. Ну, будзь здароў. Верна нада слюжіць германскі армія. Ферштеен?

І выпілі. Спачатку Цярэшка. Потым і камендант. А Сырадоеў дык проста выліў гарэлку ў глотку, як у халяву.

Ц я р э ш к а. Канечне, ферштеен! А то як жа! От скажы ты, а! Сёння ўранні я адзін быў чалавек, а зараз — другі. І нібы той жа, а ўсё ж — другі. Вот паставілі вы мяне старастам, іду я па вуліцы, і што ты думаеш? Нічога не здарылася? Не-е, брат! І вуліца стала вузейшая, і хаты сталі ніжэйшыя, і сам я нібы ў два разы падрос. А? Во, брат, што значыць улады нюхнуць! А людзі як да мяне? І людзі другія сталі, і калі паспелі пранюхаць? А? Выйшаў на вуліцу і — адны ўжо... хі-хі-хі — кепачку ламаюць, а другія — касавурацца. Ад зайздрасці.

С ы р а д о е ў. Думаеш — ад зайздрасці! Можа, савецкім духам прапітаны і таму касавурацца?

Ц я р э ш к а. Не, я сваіх ведаю. Ад зайздрасці. Тут не адзін я ахвотнік быць старастам. Толькі — кукіш ім! Я яшчэ ні членам ніякім, ні дэпутатам, ні дэлегатам не быў. Толькі пастухом. Эх! Цяпнем яшчэ па чарцы! Шандарахнем за мяне, за старасту! Толькі, гаспадзін начальнік, глядзіце, тут другія, можа, ад зайздрасці паспрабуюць спіхнуць мяне, дык вы ўжо не пакідайце мяне без падпоркі. А я, я ўжо буду старацца. Эхма! Шарахнем! *(П'е.)* Шандарахнем па маленькай!

С ы р а д о е ў. Ну, добра, добра! Будзь здароў.

Ц я р э ш к а. Ну а ці думаў хто, ці сніў, што я, такі *(жэст дзвюма рукамі ўніз — нікчэмны быццам)* Цярэшка-пастух, і выб'юся ў начальства? Ну ўжо і пагуляю! Э-э-эх і пап'ю я цяпер на дурніцу! А што? Можна?

С ы р а д о е ў. Пі, ды галаву не згубі. Э-э, як ты расклеіўся!

Ц я р э ш к а. Наадварот! Склеіўся. Спаяўся! Ды так спаяўся, што...

К а м е н д а н т. Он што? Есць п'яны?

Цярэшка. Я ёсць не п'яны. Я ёсць вясёлы, я ёсць горды... Як арол! Я — староста! Гвозд! Не! Я павінен сказаць вам даклад! Прамову! Лекцыю *(сам здзіўляецца)*. Пацягнула мяне на прамову.

Камендант. Он? Лекцыю? О-о, давай, давай! Будзет весело. Большой смех будзет!

Сырадоеў. Ну-ну, цікава. Што ў цвярозага ў галаве...

Цярэшка. Во-во! Што ў п'янага на языку, то... то...— слова не верабей. Ета — точна! Так... Прашу слова для даклада. Хто такі ёсць я? Ну? Хто? Народ! Раз пайшла вайна народная — значыць, народ і ёсць галоўны гвозд! Значыць, куды я хітнуся, там і поўная перамога. Таму, як я сваёй мазолістай рукой!!! Апора, падпорка, адным словам — гвозд і ніякіх гваздоў. Калі я з начальствам заадно... калі я за свайго кіраўніка гатоў і галаву пакласці, то ўжо будзь здароў! І не чыхай! І калі я слова даў, то — гроб-магіла! Я — такі! О-о, вы яшчэ мала ведаеце мяне...

Камендант. Он што говориль? Он есць дурны, глюпый?

Сырадоеў. Як калі. Ну, Цярэх, давай, давай, я нешта не зразумеў.

Цярэшка. Такога, як я, гаспадзін начальнік, ацаніць трэба. За мяне ўжо будзь спакойны. Будзь спок!!! Я ад свайго слова не адступлюся! Не сумнявайся, дарагі мой начальнік! Мы з табой спаяліся, склешчыліся, да поўнай перамогі! Так ці не? Так, і патаму — упярод! За маю *(стукае сябе ў грудзі)* уладу!!! *(Раптам заспявае.)* «Броня крепка, и танки наши быстры, и наши люди мужества полны!..»

Сырадоеў. Сто-оп!!! Ты што запеў, гад? А?.. *(Ускочыў і з размаху так тузануў старасту па твары, што той з усіх капытоў зваліўся на падлогу.)*

Камендант. Он што? Нехорошо сказаль?

Сырадоеў *(лагодненька)*. Не. Гэта я яго вучу песні пець. *(Да Цярэшкі.)* Ну? Замоўк?

Цярэшка. Ды... ды я... Ды не. Ды... Душа песні папрасіла... Гаспадзін начальнік!

Сырадоеў. Ну і давай! Давай песню.

Цярэшка спачатку лыпае вачыма, глядзіць на начальніка паліцыі і не разумее — ці той усур'ёз просіць песню, ці здзекуецца. Але ўсё ж адважыўся запець.

Цярэшка *(спявае).*

Чаму ж мне не пець?
Чаму ж не гудзець?
Калі ў маёй хатачцы
Парадак ідзець.

Сырадоеў *(рагоча).* Новы парадак! Чуеш? Новы парадак!

Камендант. Он не будзет делаль компрометація новый порядок і германскі адміністрацыя?

Сырадоеў. Не! Ён кемлівы! А калі што — пад ногаць! Чуеш, стараста?

Камендант. Што есць «пад ногаць»? *(Успомніў тлумачэнні.)* А-а! Да! Так? *(Паказвае.)* Я, я! Он дольжен это знать!

Цярэшка. Дарэмна вы мяне, канечне, гаспадзін начальнік. Але я... Я — такі, злосці не нашу. Вып'ем за германскую ўласць! За новы парадак! Вып'ем да дна!

Сырадоеў. Хайль Гітлер! Во як трэба — хайль Гітлер!!!

Камендант. Хайль Гітлер!

Цярэшка. Хай і Гітлер.

Уваходзіць Валодзька. Спыніўся ля парога. Маўчыць — ваўчком глядзіць.

Камендант. Кто есць это?

Цярэшка. Это ёсць мой сын. Мой кіндэр.

Камендант. О, большой кіндэр! Он уже есць зольдат. Он ідзёт слюжыць поліцай?

Цярэшка. Ды ён жа яшчэ малады. Падлетак. Дурны яшчэ. А падрасце — дык чаго ж? Гады праз тры, калі што, дык чаго ж. Сам прывяду на службу. Арол будзе!

Валодзька. Мяне весці не трэба. Я сам прыйду. І не праз тры гады. Я раней прыйду. Можаце не сумнявацца, пане начальнік. *(Прыветліва пасміхаецца.)* Я абавязкова прыйду да вас.

Камендант. О-о! Он правільна есць арол! Гут! Гут! Карашо!

Уваходзяць Паліна і Надзея. Яны, відаць, падслухоўвалі размову.

Паліна. Ды ён жа дзіця горкае! Куды яму ў паліцыю?

Сырадоеў. Колькі яму?

Цярэшка. Шаснаццаць.

Сырадоеў. А ў каго ён удаўся такі? На цябе ён непадобны... *(Устае з-за стала, падыходзіць да Валодзі, пальцам паварочвае за бараду галаву юнака то ўправа, то ўлева.)*

Валодзя маўчыць, але відаць, што душа ў яго кіпіць.

Ні на кога з вашага роду ён непадобны. Цётка Паліна! З кім ты яго прыдбала? А? Ну, прызнайся па-чэснаму.

Паліна. Як табе не сорамна такое пры дзіцёнку гаварыць? А то во як храсну чым-небудзь паміж вачэй... Зусім ты адзічэў ужо, нічога ў цябе чалавечага не асталося, калі ты з пажылой жанчынай так размаўляеш. А яшчэ начальнік!..

Сырадоеў *(рагоча)*. А ты, Цярэшка, дапытайся ў яе. Тут не ўсё чыста. Не можа быць, каб такая баба адным табой была сытая. *(Заліваецца ад смеху.)*

Валодзька, пэўна, кінуўся б на нахабніка, каб абараніць гонар маці, але Надзейка ў час заўважыла, як гарыць душа ў хлопца. Яна моцна трымае яго руку.

Камендант *(вылазіць з-за стала)*. Ну, спасіба, каспадзін староста. Я імею вам желаніе крэпка стаяць свой пост, ісполняць свой дольжносць!

Цярэшка. Пастараюся.

Камендант. Хайль!

Сырадоеў. Хайль!

Цярэшка. Хайль!

Камендант *(праходзячы каля Надзеі)*. Ты есць дзікі каза. І глаза ты імееш дзікі. Красівы, абер дзікі. *(Выходзіць.)*

Сырадоеў затрымліваецца каля Надзеі.

Сырадоеў. «Я ж тэбэ, мілая, аж до хатыночкі сам на руках віднэсу». Да пабачэння, сінявокая! *(На парозе пытае ў Цярэшкі.)* Як яна, у каноплі не бегае?

Цярэшка. А мы канапель не сеялі.

Сырадоеў *(рагоча)*. Нічога, я табе іх пасею. *(Узяўся ўжо за клямку, ды зноў затрымаўся на парозе.)* Слухай, Цярэшка! Сёння я — твой госць. Прыйду вячэраць, падрыхтуйся. Чуеш? Вячэраць буду ў цябе. *(Надзеі, ласкава.)* Тады і пагутарым. Час будзе. *(Выходзіць.)*

Цярэшка наважыўся праводзіць начальніка паліцыі, але адкуль узялася жонка і — цап яго за каўнер.

Паліна. А ты, галубок, астанься!

Цярэшка. Я іх толькі праведу.

Паліна. Нічога, самі знойдуць дарогу, не сляпыя.

В а л о д з ь к а. Надзя! Што гэта паліцай пра цябе і пра каноплі нешта пытаўся? Якія каноплі?

Н а д з е я. Табе рана яшчэ пра тыя каноплі ведаць.

В а л о д з ь к а. Калі пра тыя, леташнія, што каля сажалкі, калгасныя, дык гэта я туды бегаю. Там я хаваю гранаты, чатыры процітанкавыя міны і дзве вінтоўкі з патронамі.

П а л і н а. А Божачка мой, Божа! А што ж ты такое гаворыш? А калі хто ўбачыў ці падпільнаваў? Гэта ж і табе канец і нам усім! Вось гэты ж самы гад — Сырадоеў — у Зарачанскім пасёлку спаліў усю сям'ю ў хаце. Знайшлі там кулямёт ці яшчэ нейкую трасцу. Пад страхой знайшлі.

В а л о д з ь к а. Гэта ў Свірыдавых пад страхой... А ў Зарачанскім пасёлку партызанскага камісара хавалі. Параненага.

Ц я р э ш к а. Камандзіра. Самога... Арлоўскага.

В а л о д з ь к а. А ты адкуль ведаеш? Можа, і сам руку прыклаў?

Ц я р э ш к а. Яшчэ чаго? Сырадоеў хваліўся. Шкадаваў, што камандзіра партызанскага не схапіў. Спазніўся, а той сышоў некуды. Таму і спаліў усіх, са зла.

В а л о д з ь к а. Можа, ён табе сказаў — хто данёс? *(Лагодна.)* Можа, пахваліўся?

П а л і н а. Сыночак мой! А як жа цяпер са зброяй той? А галубочак мой! А?.. Сынуля?

В а л о д з ь к а. А чаго мне цяпер баяцца? У мяне цяпер бацька — стараста! Нямецкі халуй! Заступіцца.

П а л і н а. Ды ён першы цябе прадасць!

В а л о д з ь к а. Каму?

П а л і н а. Гестапаўцам.

Ц я р э ш к а. Не мялі чапухі!

В а л о д з ь к а. А я гестапаўцам прызнаюся, што тую зброю мы з бацькам разам хавалі.

Ц я р э ш к а. Ну і дурань! А зброю заўтра я забяру і каноплі спалю.

В а л о д з ь к а. Забяры, забяры. Я замініраваў і каноплі, і зброю. Зачэпіш, дык так трахне, што і ў Берліне ікнецца.

П а л і н а. Ай-яй-яй-яй... За адзін дзень столькі бед звалілася на маю галаву... Валодзька! Збегай і пазаві Галю і Зіну. Без дзяцей хай прыйдуць. Зараз жа. Адна нага там, другая — тут. І сам вяртайся. Суровая размова будзе. Судзіць будзем паганца!

В а л о д з ь к а выходзіць з хаты.

Ц я р э ш к а. Каго? Мяне?

П а л і н а. Цябе, і па ўсёй форме!

Ц я р э ш к а. За што? Пры Саветах я ў пастухах хадзіў. А цяпер...

П а л і н а. Ты яшчэ на савецкую ўладу цяўкаеш? Кожны год савецкая ўлада на дзяцей тысячы адвальвала, дык табе яшчэ мала! Табе мулка было пры савецкай уладзе? Га?! Ах ты, бізун! Табе ж калгас, праўленне ў прэмію ложак які — нікеліраваны, з шарыкамі, матрац спружынавы — далі! Каб не мулка было. А ты!..

Ц я р э ш к а. Гэта каб табе не мулка было. А мне з табой...

П а л і н а. Маўчы, а то як урэжу між вачэй!..

Ц я р э ш к а. А цяпер хоць у прэзідыумах пакрасуюся.

П а л і н а. Якіх прэзідыумах? Пры немцах? Бацюхны! Век з ім пражыла, а не ведала, што ён можа во так... Ай-яй-яй-яй!.. Што з ім сталася?!

Ц я р э ш к а. Што? Чалавекам стаў! Не, не чалавекам, а богам! Хай сабе дзікім богам, але ж богам! Чула? Над усімі вамі я — цар, бог і воінскі начальнік! Хачу — караю, хачу — мілую! А?

П а л і н а. Вы паглядзіце на яго, паглядзіце! Ну? Ці чулі? Чурка ты дзеравяная!.. толькі з вачамі. Цябе ж закапаць у зямлю, дык... дык...

Ц я р э ш к а. Што? Што «дык»?

П а л і н а. Дык свінні будуць чухацца аб цябе. Зады чухаць.

Ц я р э ш к а. Ты, баба, за такія словы можаш галавой паплаціцца! Я табе не абы-хто! Я табе — староста! Я табе — улада!

П а л і н а. У мяне адна ўлада — савецкая!

Ц я р э ш к а. Дзе яна? Дзе? Няма!

П а л і н а. Не каркай, гад! За яе сыны мае ваююць! Зяці мае ваююць! Прыйдзе яна, вернецца. А калі трэба, я і сама яшчэ павак) ваюю!

Ц я р э ш к а. Ну, трымайся цяпер, Гітлер! Трапяшчы! Мая Паліна «грядет» на цябе!

П а л і н а. Ах ты!.. *(Лупцуе Цярэшку па чым папала.)*

Н а д з е я *(да Цярэшкі)*. Як гэта вы дадумаліся прывесці яго ў хату? Вы чулі, што ён сказаў? Га? Сырадоеў гэты.

П а л і н а. Пачакай, Надзейка. Прыйдуць дочкі, тады мы ў яго пра ўсё і запытаем. Ды яшчэ так запытаем, што млосна яму стане!

Ц я р э ш к а. Што ты мяне пужаеш? Што пужаеш? *(Устае з лаўкі, хоча падысці да каміна.)*

Паліна схапіла качалку.

Паліна. Ану, сядзь! І не рухайся!

Цярэшка. Не бойся. Я толькі вугалёк вазьму, прыкурыць. *(Не асмельваецца падысці да каміна.)*

Паліна. Я табе пакажу вугалёк. Во як шарахну між вачэй, дык ад тых іскраў і прыкурыш.

Цярэшка. Што гэта ты, баба, сёння? Чорт які на цябе ўссеў, ці што? Павіншавала б ды чарку паставіла б... А ты з качалкай на мужа, у такі таржэсцвенны дзень. Не хочаш ты, дык я сам... *(Налівае сабе самагону ў гранёную шклянку.)* А такая ласкавая была... Што з табой сёння? Ідзі-тка я цябе пацалую.

Паліна. Пацалуй свінні пад хвост! Ці вунь таму немцу... туды ж... *(Адбірае ў Цярэшкі гарэлку.)* Ты сваё выпіў! Усё выпіў!.. *(Адштурхнула Цярэшку ад стала.)* Цяпер пахмяляцца будзеш! Гэта ж трэба?! То начамі прападаў, кажа, у карты гуляў, у козыры, у падкіднога... А яно во... Дакаціўся, дагуляўся! Карцёжнік! Гуляка!..

Вяртаецца Валодзя. Ён прыводзіць з сабою замужніх дачок Калабка Галю і Зіну.

Галя. Ты звала нас, мама?

Паліна. Ну, ці чулі вы, дочкі? Пра бацьку вашага?

Зіна. Чулі. Людзі сказалі.

Галя. Ды такое сказалі, што...

Паліна. І што ж цяпер рабіць будзем?

Галя. Сорамна па вуліцы прайсці.

Зіна. Гэта цяпер, пры немцах. А як нашы прыйдуць? Як тады людзям у вочы глядзець?

Паліна. Ну, што маўчыш? Адкажы! Парай!

Галя. Мой Піліп з немцамі ваюе...

Зіна. І мой Хведзька...

Паліна. Ды тры сыны. Твае сыны з немцамі ваююць!

Галя. А бацька немцам памагае. Ну, не дзіва?!

Валодзька. Здраднік! Маўчыш?!

Цярэшка *(ласкава)*. А знаеце што, дзеванькі? Ідзіце-тка к чорту лысаму. Сабраліся тут... Яйкі курыцу не вучаць! Паглядзіце на іх, людзі добрыя. Дочкі, нявестка, сын ды жонка ўчынілі мне допыт!

Паліна. Не допыт, а суд. Трыбунал! Гад ты!..

Цярэшка. Ану, разыдзіцеся! Разыдзісь! *(Хацеў распіхаць жанчын, але тыя дружна ўзялі старога ў акружэнне і хутка прыціснулі яго да сценкі. Пасадзілі на лаўку.)*

Паліна. Ну, што з ім, праклятым, зрабіць?

Цярэшка *(злуе)*. Старастам стаў я, а вам якая справа? Кожны адказвае за сябе! Не ваша дзела да майго стараства. Ваша справа тут — з носа кап, а ў рот хап. І ўсё тут!

Валодзька. Як гэта з носа кап, а ў рот хап? Вось я буду паступаць у камсамол, дадуць мне анкету, што я там напішу? Бацька быў старастам? Нямецкім халуём! І мяне прымуць? Вучыцца пасля вайны захачу — стараставаму сыну ўсе дзверы насцеж? А? Як змыць такую пляму?

Паліна. А меншанькія падрастуць, Паўлуша, Сцёпка, Грышка, Лёнька. Як ім? Ты ж усім ім жыццё скамечыў, гад ты паласаты! Увесь род апаганіў!

Галя. Ды яго ж павесіць мала!

Зіна. Гэта ж падумаць толькі! Тата! Што ж ты нарабіў!

Валодзька. Заўтра пайду партызанаў шукаць!

Паліна. Куды ты пойдзеш? *(Плача.)* Дзе ты іх знойдзеш? А знойдзеш, дык прыстрэляць яшчэ праз яго. *(Мужу.)* Ідзі зараз жа і адмаўляйся ад старастава! А то прыдушым, як гніду!

Цярэшка. Нікуды я не пайду. *(Весела.)* Дарваўся да ўлады і раптам самому адмовіцца? Ну, не-е! Так не пайдзёць! Хоць год, хоць месяц, ды пакрасуюся!

Паліна. Ну што ж, тады трэба памагаць сынам: на аднаго гада меней будзе... Дочкі, нясіце сюды вяроўку!.. Мы яго зараз у мяшок ды ў пельку. У сажалку, дзе каноплі мачылі.

Цярэшка *(весела)*. Ну-ну, а я пагляджу, як гэта дочкі бацьку роднага — ды ў пельку.

Паўза.
Усе пераглядваюцца. Ніхто не кратаецца.

Зіна. Ды яго тут жа немцы хопяцца!

Валодзька. А хопяцца немцы, скажам, што яго партызаны ўхапілі. Прыйшлі ноччу і ўхапілі. Партызаны здраднікаў хапаюць і — пад корч.

Галя. Ну, што, бацька, скажаш?

Цярэшка. Нешта ж вельмі скоры і кароткі суд.

Валодзька. Не суд, а трыбунал! Ваенны час! І прыгавор партызанскі!

Паліна. Валодзька! Нясі мяшок. Дочкі, валіце яго і вяжыце. А будзе крычаць — ганчурку ў рот. *(Сама бярэ вяроўку.)*

Ц я р э ш к а. Вы ета... Вы кіньце!.. А то я вам... Ану!.. Брысь! Ану!!! *(Ірвануўся ад баб. Намерыўся ўцячы.)*

Паліна з дочкамі сцапалі яго, павалілі, звязалі яму вяроўкай рукі і ногі. І зрабілі яны ўсё гэта неяк завельмі паспешліва, рашуча, дынамічна.

(Смеючыся). Ды вы што? Ачмурэлі? Звар'яцелі?

А цяпер жанчыны з дапамогай Валодзькі запіхваюць Калабка ў мех. Ён не даецца, але Валодзька злаўчыўся і нацягнуў мех на ногі, а потым і да шыі.

П а л і н а. Валодзька! А цяпер пад прыпечкам пашукай цаглін штук пяць-шэсць.

З меха тырчыць толькі галава Калабка. Вось цяпер ён зразумеў, што могуць усур'ёз утапіць яго. Спалохаўся. Паўза. Доўгая паўза. Стаміўшыся, усе цяжка дыхаюць.

Ц я р э ш к а. Буду крычаць! Прыбягуць людзі, дык ведаеце, што вам будзе за такое? Утапіць бацьку? Такога яшчэ не бывала! Старасту ўтапіць? Уладу ўтапіць? Роднага бацьку! Падумаць толькі!

Зноў паўза.

Зіна, шкадуючы бацьку, пусціла слязу. Бацька, заўважыўшы гэта, узрадаваўся. Валодзька, заклаўшы рукі за спіну, ходзіць па хаце.

В а л о д з ь к а. Мы не бацьку, а нямецкага прыслужніка!

П а л і н а. Ты цяпер уцяміў, што ты найпершы вораг сваім дзецям? А? Уцяміў?

З а с л о н а

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Той жа пакой.
Той жа час.
Тая ж мізансцэна.
Тыя ж людзі.

П а л і н а *(паўтарае).* Дык цяпер ты ўцяміў, што ты і ёсць найпершы вораг сваім дзецям? А? Уцяміў?

Ц я р э ш к а *(нясмела, але крычыць).* Людзі-і! Памажыце! Ратуйце-е! Яшчэ крычаць? Людзі-і! Памажыце-е!

Паліна спрабуе заткнуць мужу ляпу фартухом.

П а л і н а. Замаўчы, гад! Усё роўна — адзін канец!.. Ах, дык ты кусацца?! Надзя! Нясі якую-небудзь анучу! Валодзя!.. Валодзя! Бяры анучу! Затыкай яму ляпу!

Сын бярэ анучу, спрабуе заткнуць бацьку рот, ды Калабок не даецца, выкручваецца, стараецца ўкусіць сына за руку.

В а л о д з ь к а. Дык ён кусаецца!

П а л і н а. А ты зашчамі яго галаву між ног, а потым зацісні яму нос... *(Тлумачыць спакойна, нетаропка, як бы павучае сына на якую-небудзь звычайную гаспадарчую справу.)* А рот ён і сам разявіць. Вось тады і затыкай.

Валодзька так і робіць, як маці навучыла. Але справіцца з вёрткім Калабком не так і проста.

Ц я р э ш к а. Пачакайце! Пачакайце! Я нешта скажу!

Н а д з е я. Ой! Начальнік паліцыі. Сырадоеў!..

П а л і н а. Дзе?

Н а д з е я. У хату ідзе.

П а л і н а. Накіньце на яго *(паказвае на мех, у якім сядзіць Калабок)* якую-небудзь хламіду. А ты, Церах, толькі заікніся — тады ўсё! Валодзька, Надзея! Як толькі ён пікне — абухом па цемю. А я з дочкамі тады таго паліцая.

Галя хапае з печы стары кажух і накрывае Цярэшку.

Н а д з е я. Не, лепей я абухом па цемю таго, а вы гэтага... Гэтага — я не магу...

На парозе з'явіўся С ы р а д о е ў, якраз тады, калі на Калабка накінулі стары кажух.

С ы р а д о е ў. А дзе Калабок? Дзе мой стараста?

П а л і н а. А хто яго ведае. Ён жа ўскорасці і пайшоў следам за вамі. Можа, зайшоў да каго?

С ы р а д о е ў. Ану-ка, пацан, бяжы пашукай. І скажы, хай у школу ідзе. Мы там паліцэйскі гарнізон думаем размясціць.

П а л і н а. Бяжы, сынок, пашукай. Мы яго прышлём да вас.

В а л о д з я бяжыць з хаты.

С ы р а д о е ў. А што гэта вы натапырыліся ўсе? *(Падыходзіць да Надзі.)* І ты таксама?

Н а д з е я. Не падыходзь.

С ы р а д о е ў. Ух ты, якая строгая!

Н а д з е я. Адыдзі!

Сырадоеў. Ах ты, мілая, ах ты, сарамлівая. Ах ты, Надзя. Ох ты, Надзя! Я люблю цябе не глядзя.

У мяшку чыхае Калабок, і, каб неяк замаскіраваць гэты чых, тут жа скеміла Паліна: раз за разам чыхнула цэлай абоймай.

Паліна. Грып, халера на яго. А можа, тыфус які? Каб не заразіўся ты, начальнік...

Сырадоеў. Будзь здарова, старая, і не чыхай. Знойдзецца Калабок — пасылайце ў школу. Можа, запіў ужо? *(Выходзіць.)*

Галя, Зіна і Надзея глядзяць у вокны.

Галя. Пайшоў.

Зіна. За варотамі ўжо.

Паліна скідае з Калабка кажух.

Паліна. Дык ты, халера, чыхаць уздумаў? Мо наўмысна? Каб таму знак падаць?

Цярэшка. Якое там наўмысна? Рукі звязаны, нечым было пераносіцу пацерці. Ну, выпускайце.

Паліна. Што-о?

Цярэшка. Ну, папужалі трошкі, і хопіць, выпускайце. Я ж вас пашкадаваў, не крыкнуў, калі Сырадоеў прыйшоў. А то б вам усім крышка была. Ну, развяжыце! Чуеце?

Паліна. Не ўжо! Трыбунал так прыгаварыў!

Цярэшка. Паліна! Поля! Ну, чуеш ты?

Паліна. Што?

Цярэшка. Вуха дай. Ну... Дай вуха, халера. Ну, прашу цябе.

Паліна. Нечага табе прасіць... *(Схіляецца да мужа.)*

Цярэшка шэпча нешта ёй на вуха.

У-у, паскуда!

Цярэшка зноў нешта шэпча Паліне.

Пайшоў вон, гад! Цярпі!.. *(Смяецца. Па-злому смяецца.)* Я цябе ведаю, выкруціцца хочаш?

Цярэшка і сапраўды звіваецца ў мяху.

Галя. Дык што ён? Так і будзе тырчаць тут, як бяльмо на воку?

Зіна. І праўда, мама, можа, яшчэ хто прыйдзе, ці той жа самы Сырадоеў. Можа, выпусцім яго з меха да вечара?

П а л і н а. Не. Ён уцячэ. Закацім яго зараз пад ложак. Хай там паляжыць, пакуль сцямнее. А тады — у сажалку.

Ц я р э ш к а. Як гэта проста ў вас — жывога чалавека і ў сажалку. За што?

П а л і н а. Маўчы, гад. *(Плача.)* А што мне з табой рабіць? Напладзіў дзяцей цэлую плойму, а цяпер сіротамі астануцца!..

Ц я р э ш к а. Дык развяжы, не глумі чалавека, тады і сіротамі не астануцца.

П а л і н а. А калі цябе не ўтапіць, ім яшчэ горай будзе. Горш, як сіротам. Дочкі, каціце яго пад ложак!

Паслухмяныя дочкі коцяць бацьку пад ложак.
Вяртаецца В а л о д з я.

Ц я р э ш к а. Пачакайце, гадаўкі! І хто вас такіх выкарміў, выгадаваў? Сам на сваю ж галаву. Паліна! Поля! Я табе нешта скажу.

П а л і н а. Што ты мне скажаш?

Ц я р э ш к а. Прамову. Ізноў — прамову хачу. Цягне мяне на прамовы. Вот — дасталася мне ўлада. А для чаго яна мне? Чаго мне ад яе хацець? Ад пасады маёй? Ад улады ў руках маіх? Ну, што я магу мець ад яе? Есці дасыта з чужога катла і смачнае магу? Магу! Піць на дармавінку магу? Магу! А што яшчэ? Ну... Паздзекавацца з каго-небудзь, хто мне не па носе... Магу? Магу! Дык няўжо людзі... некаторыя... каторыя рвуцца да ўлады, яны толькі гэтага і хочуць? А некаторыя так ірвуцца, так локцямі штурхаюцца, адзін аднаго грызуць, кусаюць, ліжуць, плююць, апырскваюць духамі і абліваюць граззю... Дзеля чаго? Каб быць... Абы толькі быў сыты, п'яны і пад носам — табакерка... Пачакайце, не спяшайцеся! Яшчэ паспееце ўтапіць. Дайце паспавядацца... Ціха! Ша! Вот, а мне для чаго ўлада? Вот сёння! Я і не ведаю. Сёння яна мне не трэба. А чаму я ўсё-такі захапіў яе — уладу гэтую. Для чаго? На ўсякі выпадак! А раптам ды заўтра яна спатрэбіцца. А? На ўсякі выпадак, хай будзе ў маіх руках. А яна, халера, так пячэцца... Ну, развяжыце мне рукі, памлелі, змярцвелі, здранцвелі... Некаторыя, канечне, з высокіх памыслаў бяруць уладу: каб такое запусціць, такое... Ну... Каб усе ахнулі і сказалі — вот ета да-а! А мы такога і не думалі. Во, чорт, зноў заклініла башку, заблытаўся. Дый п'яны я. Ды вызвальце вы нарэшце! Я перахапіў уладу, адабраў яе — на ўсякі выпадак. Хай будзе ў сваёй хаце!

Галя. Ну, выказаўся! Паспавядаўся!

Валодзька. Дык табе ўлада так, на ўсякі выпадак, без помыслаў? Абы толькі выпіць-закусіць на дурніцу?

Цярэшка. А я думаў — вы разумныя. А вы... Нічагусенькі вы... А-яй-яй! А савецкая ўлада столькі на вас сродкаў патраціла, вучыла, настаўнікаў прысылала адусюль... Розныя замежныя мовы вам, фізіку вам, хімію вам... Гастраномію! А вы? Што ў вас у галаве? Пакулле ў вас у галаве.

Галя. Ну, ці чулі вы? Ён нас так? І яшчэ савецкую ўладу памінае?

Паліна. Ціха! Тут нешта... Кажы прама! Што?

Цярэшка. Ну, во! Табе, відаць, недарма ордэн далі. Макацёр пачынае нешта варыць. *(Крычыць.)* Ану, развязаць! Асвабадзіце! Ну! Каму я кажу!

Паліна. Ты пакуль што не крычы! Ты пакуль што памаўчы!

Цярэшка. Не магу я маўчаць! Вы чалавека загубіце!

Паліна. Які ты чалавек?

Цярэшка. Ды не мяне. Яшчэ аднаго. Ну выйдзіце з хаты, я нешта маці хачу сказаць. Во папаўся ў нерат — ні ўзад ні ўперад.

Паліна. Ну, выйдзіце, хай скажа. Ідзіце, дзяўчаткі.

Усе выходзяць.
У хаце астаюцца толькі Цярэшка і яго жонка.

Цярэшка. Падыдзі бліжэй. Не бойся. Я звязаны.

Паліна. Гавары!

Цярэшка. Ну, падыдзі бліжэй! Не хачу я, каб дзеці чулі!

Паліна. Слухай, ты! Я цябе наскрозь бачу! Ты хочаш усё ў жартачкі перакруціць? Не надзейся!

Цярэшка. Якія тут, к чорту, жартачкі, калі ні ног, ні рук не чую? Што з табой сталася, баба? Муж я табе ці не муж? Хоць трошкі аслабані.

Паліна. Дык ты гэта мне хацеў сказаць? А?

Цярэшка. Ну добра, добра!..

Паўза.

Калі ўжо ты рашыла са мной расправіцца... так бязлітасна, то напаследак скажы мне: дзе, калі і з кім я табе здрадзіў? Было такое ці не?

Паліна *(падумаўшы)*. Баяўся.

Цярэшка. Эх ты-ы. *(Скрозь слёзы.)* Любіў я цябе, а не баяўся. Жалеў я цябе... І ты мяне... любіла. Я ж ведаю... Жалела...

Паліна. Любіла... *(Рот у яе крывіцца, вось-вось заплача.)*

Цярэшка. Дык чаму ж ты цяпер сваімі рукамі хочаш са свету звесці мяне? Га?

Паліна. Ты ж ненармальны! Цябе ж, пэўна, шалёны сабака ўкусіў. Гэта ж трэба — старастам пайшоў!

Цярэшка. Ну дык што?

Паліна *(крычыць)*. Як што?! Як што?!

Цярэшка. Ну, ціха, ціха ты! Колькі год з табой жыву, і не ведаў цябе... А ты во якая!..

Паліна *(шморгае носам)*. Не разжаліш, халера!

Цярэшка. Ну, скажы, ну, прызнайся — за ўсё жыццё няўжо ў цябе ніякіх сакрэтаў ад мяне не было? Ну што ты маўчыш? Прызнавайся! Ёсць? Ну! Поля! Былі?

Паліна. Ёсць.

Цярэшка. Якія?

Паліна. Не скажу.

Цярэшка. Во, бачыш? Ну, добра. Я і не дапытваюся. Але не дапытвайся і ты ў мяне. У мяне таксама ёсць свае сакрэты.

Паліна. Якія?

Цярэшка. Сказаў — не дапытвайся.

Паліна. Ну і нясі свае сакрэты ў пельку! Усё!

Цярэшка. Не, не ўсё. Чакай! Куды ты! Дай вуха. Ну, ласачка! Ну, павачка! Ну, золатка! Дай вуха, не ўкушу.

Паліна пахіляецца да мужа, выслабаніўшы з-пад хусткі вуха. Ён нешта шэпча ёй.

Паліна. Ды ну?

Цярэшка. Ну. *(Зноў падзывае яе і шэпча на вуха.)*

Паліна *(не верыць)*. Ну-у!..

Цярэшка. Праўду кажу. *(Зноў шэпча ёй на вуха.)*

Паліна. Не! Ой, брэшаш!

Цярэшка. Чэснае слова! Дурніца!

Паліна. Перахрысціся!

Цярэшка. Як жа я перахрышчуся, калі ў мяне рукі звязаны. Развяжы.

Паліна. Пабажыся.

Цярэшка. Ідзі ты к чорту. Я ў Бога не веру.

Паліна. А дзе?
Цярэшка. Дзецям скажаш?
Паліна. Чэснае слова — не скажу.
Цярэшка. Развяжы.
Паліна *(круціць галавой)*. Не шукай дурнейшых за сябе. Дзе?
Цярэшка. Дай вуха.

Паліна падстаўляе вуха. Цярэшка ізноў нешта шэпча. Паліна не верыць. Цярэшка зноў шэпча: доўга, настойліва.

Скажы: стараста прыслаў. Ясна? Прыслаў стараста. Козыры бубны. Чуеш?..

Паліна заве дзяцей.

Паліна. Дзеці! Хадзіце сюды!
Цярэшка. Паліна! Не смей! Ты ж чэснае слова дала!
Паліна. Дык гэта ты, значыцца, у карты так гуляеш? Цэлымі начамі... *(Адчыняе дзверы і кліча дзяцей.)* Дзеці, сюды!
Цярэшка. Калі скажаш, Паліна, заб'ю!

Уваходзяць Галя, Зіна, Надзея, Валодзька.

Валодзька. Ну, вы чулі? Ён яшчэ маме грозіць.
Галя. Што ты ад яго хочаш? Фашыст!
Паліна. Сцеражыце яго. Я скора прыйду. Не выпускайце. Дзе меншыя дзеці?
Галя. Коўзаюцца каля маёй хаты.

Паліна пайшла з хаты.

Цярэшка. Падайце вады. Зіна, дачушка!

Усе пазглядаюць адно на аднаго.

Валодзька *(сурова)*. Вады можна. Вады нават ворагу даюць.
Цярэшка. Дзякуй, сынок. Паспагадаў.

Зіна падала вады, напаіла бацьку.

Галя. Во, дажыўся.
Цярэшка. Ну і дзякуй вам. Век помніць буду.
Валодзька. Кароткі век.
Цярэшка. Зінка! Там каля цябе, на акне, ляжыць недакураная цыгарэтка. Падай яе мне ды дай прыпаліць.
Валодзька. Не давай!

Галя. Хай напаследак.

Зіна падае недакурак. Надзея падносіць запалку. Цярэшка з асалодаю курыць.
Паўза.

Цярэшка. Зіна! Папраў. Пячэ.

Зіна падбягае да Цярэшкі.

Зіна. А ты выплюнь.

Цярэшка. Шкада. Яшчэ не дакурыў.

Галя *(заўважыўшы праз акно)*. Ой! Зноў гад еты, паліцай!

Надзея *(спалохалася больш за іншых)*. Ой! А маткі няма.

Галя зноў накінула на Калабка кажух і засланіла яго сабой. Урываецца Сырадоеў — раз'юшаны, крыклівы.

Сырадоеў. Дзе Калабок? Дзе стараста? Чаму не выканалі майго загаду? Чаму не знайшлі яго?

Надзея *(гатова выбегчы)*. Я зараз... Я знайду... Я сама...

Сырадоеў. Пачакай! Ану, ты, ты і ты! З-пад зямлі дастаць мне старога. І скажыце: у школе гарнізон будзе. Пасцелі мабілізаваць трэба. Каб за гадзіну мабілізаваў дваццаць падушак для маіх арлоў! Бы-ыстра-а! Ану!!! Марш!!! Каму я сказаў?!

Галя, Зіна і Валодзька пераглянуліся і выйшлі за дзверы.

Надзея. Дык я зараз... свае... во — дзве падушкі занясу.

Сырадоеў *(мякка)*. Пачакай. Свае знадобяцца яшчэ сабе. Знойдзем, акрамя тваіх... *(Юрліва агледзеў Надзею з ног да галавы.)* Ну, ясачка... Павачка... *(Скідае з сябе паўшубак, шапку.)*

Надзея. Не смей! Не падыходзь!..

Сырадоеў. Ну чаго ты ламаешся? Не дзяўчынка ўжо, а баба. *(Расшпіліў рэмень на штанах.)*

Надзея. Не думай! Не мылься! Брыцца не будзеш!

Сырадоеў. Ды што ты, дзівачка, дурненькая... Ах ты, ласкавая... Ах ты, шызанькая... Ах ты, ягадка... Ах ты, цыпачка...

Ён набліжаецца да Надзеі. Яна адступае. Ён расставіў рукі, быццам курыцу ловіць, і заходзіць так, каб Надзея адступала да пасцелі. Нарэшце коршунам кідаецца на яе, хапае ў абярэмак, валіць на ложак. Пачынаецца адчайная барацьба. Ляцяць падушкі, мільгаюць аголеныя

ногі Надзеі, ляцяць пух і пер'е з падушак. Сапуць. Рычаць. Страсці разгарэліся да канца. Але Надзея... Надзея малайчына — на справе даказвае, што адзін на адзін мужчына бяссільны «ўзяць» жанчыну, калі яна таго не схоча. Нарэшце яна вырвалася з рук Сырадоева, адбегла да стала, схапіла там вялізны кухонны нож і дэманструе гатоўнасць адбіць любую атаку. Абое цяжка сапуць.

Надзея. Не падыходзь! Ідзі ад граху! А то яй-богу!.. Чэснае слова!.. У руках панясеш!.. *(Вертанула нажом.)*

Сырадоеў. Пачакай, пачакай!.. Не, дарагая... Не, галубка!.. Ад мяне ты не вылузнешся... так... Я ўжо... будзь спакойна... Распаліла мяне, то ўжо...

Надзея. Сораму ў цябе няма! Дзе твае вочы?! Не падыходзь!

Сырадоеў. Ой! Нехта ідзе! *(Паказаў на акно.)*

Надзея, паверыўшы, азірнулася. А Сырадоеў тым часам напаў на яе, крутнуў руку ёй, і нож выпаў. Схапіўшы ў абярэмак, панёс яе да ложка. І зноў пачалася валтузня. Нешта затрашчала.

Надзея. Што ты робіш, гад? Што ты робіш? Крычаць буду.

Цярэшка *(з меха)*. Я іду! Іду!

Сырадоеў усхапіўся з пасцелі, азіраецца.

Надзея. Свёкар ідзе! *(Устае з пасцелі, папраўляе на сабе плацце, прычоску.)* Паразіт ты! Бессаромны!.. Гвалтаўнік! Бандыт!

Сырадоеў. Но-но! Прыкусі язык!.. *(Прыводзіць сябе ў парадак: сарочку запраўляе ў штаны, зацягвае рэмень.)*

Надзея. Што? Не сорамна?

Сырадоеў. Пачакай! Гэта яшчэ не ўсё... У нас шчэ будуць мілыя сустрэчы!.. У каноплях... Сходзім у каноплі...

У пакой уваходзяць Галя, Зіна, Валодзька — хто з чым: хто з качалкай, хто з сякерай.

А вы чаго?

Галя. Староста там... У школе. Ідзіце...

Сырадоеў апранае свой кажух, шапку і, пасміхаючыся, выходзіць.

Надзея *(плача)*. Чаму ж вы пакінулі мяне адну?

Зіна. Мы не пакінулі. Мы пад дзвярыма стаялі. Мы падрыхтаваліся...

Галя. А калі сцішыліся, я падумала: няўжо дабраўся ён да цябе і — сюды! Во гад! А? Ну, каб...

Цярэшка галавой скідае з сябе кажух.

Ц я р э ш к а. І я ўвапрэў... Во халера!..

Н а д з е я *(плача).* Што вы нарабілі? Навошта вы яго прывялі ў хату? Вы чулі, што ён сказаў? *(Хліпае.)* У каноплі хадзіць... бегаць... І вас ён старастам паставіў, каб прычына была... хадзіць сюды... ка мне...

В а л о д з ь к а. Не будзе ён хадзіць сюды.

Н а д з е я. Будзе! Ён такі! Яму плюй у вочы, а ён... Вячэраць, кажа, прыйду...

Г а л я. А ты сёння ў мяне паначуеш. Ці к сваім ідзі нанач.

Ц я р э ш к а *(сур'ёзна).* Ён і без мяне прыйшоў бы... вячэраць.

Н а д з е я *(злосна).* Але навошта вы яго прывялі? Чаму?

Ц я р э ш к а. Развяжыце мяне нарэшце, чорт вас вазьмі ўсіх! Ногі, рукі замлелі, змярцвелі. Няёмка!

Зіна памкнулася да бацькі, але строгі вокрык Валодзькі спыніў яе.

В а л о д з ь к а. Не падыходзь! А тым дзецям, Свірыдавым, ёмка было, калі іх палілі фашысты?

З і н а. Не ён жа паліў.

В а л о д з ь к а. Такія, як ён!

З і н а. Ён за тых не адказвае.

В а л о д з ь к а. Адзін — за ўсіх і ўсе — за аднаго! Ён пайшоў служыць уладзе, якая такое дазваляе. А ўладу такую трэба ліквідаваць! Значыць, і яго ліквідаваць! Ён з фашыстамі заадно. А фашысты мучаюць людзей. Ну, то хай і ён паспытае таго ж.

Ц я р э ш к а. Ну дык вот што. Бачу я, што канец мне прыйшоў. Хачу з вамі ўсімі перад смерцю папрашчацца. Толькі па адным. Выйдзіце ўсе. Галя, астанься. Ты старэйшая.

Усе моўчкі выходзяць. Зразумелі сур'ёзнасць моманту.

Г а л я. Ну і што ты мне скажаш напаследак?

Паўза.
Цярэшка доўга з замілаваннем разглядае дачку.

Ц я р э ш к а. Галя — галінка ты мая!.. А помніш? *(Спявае.)* Галінка-калінка-малінка мая, у садзе ягадка калінка, малінка мая... А? Ці даўно было? На каленях у мяне танцавала... А цяпер? Двух унукаў мне ўжо нарадзіла. Жанчына! Баба! Малая ты — ласкавая была. А падрасла...

Г а л я. Дык ты мяне папругай... Дарослую дзеўку ўжо, нявесту... А?

Ц я р э ш к а. Даруй мне, дачка. Што было, тое было. Я цябе крыўдзіў, відаць, болей, як каго. І лупцаваў. *(Упэўнены ў сваёй праваце.)* Ну, за дзела. Рана ты любіцца пачала са сваім Пілiпком. Не даспадобы быў ён мне. Шалапутны быў. Ты ж панесла ад яго ў дзеўках. А? Думаеш — не балела ў мяне душа?

Г а л я. Ну і што? А я яму верыла. Верыла, што ажэніцца, возьме мяне.

Ц я р э ш к а. Верна. Мая памылка выйшла. Але — шалапут ён!

Г а л я. Ён — шалапут, а [illegible] фашыстамі ваюе. А ты пайшоў да іх у памагатыя. Дык хто цяпер шалапут? Ці не той, хто фашыстам служыць? Яны дзяцей страляюць. Восемдзесят дзіцёнкаў яўрэйскіх на такім марозе голымі пакідалі ў машыны... сэрца заходзілася ад жаху!.. А яны на такім марозе, голенькіх... вывезлі ў роў і пастралялі. Яны хаты паляць! Людзей страляюць! Усё руйнуюць. А ты? Пайшоў запалкі ім падносіць? Карасінам абліваць? Га? Мяне лупцаваў, вучыў, [illegible] сам? Вочы мае не глядзелі б на цябе! *(Плача.)*

Ц я р э ш к а. Ну, добра, ну... Падсадзі хоць мяне на лаўку, а то... карчом во так сядзець... Ну, чуеш?

Галіна памагае бацьку падняцца і сесці на лаўку. Але з меха яго не вызваляе.

Г а л я. Во і сядзі, як лялька.

Ц я р э ш к а. Як дазнаюцца немцы ці паліцаі, што ты была камсамолкай, дык... Я чаму старастам стаў? Глядзіш — і выручыў бы.

Г а л я. Як дазнаюцца, што я была камсамолкай, дык яны і цябе — старасту — на варотах павесяць.

Ц я р э ш к а. Развяжы, дачка, выпусці.

Г а л я. Не магу.

Ц я р э ш к а. А што тут — не магу? Вузел развязаць не можаш?

Г а л я. Без мамы — не ма-гу!

Ц я р э ш к а. А калі мама прыйдзе, ты мне не спатрэбішся. Ідзі, ідзі і пазаві Валодзьку. А цябе ўсё-такі недарма біў.

Г а л я выходзіць.
Уваходзіць В а л о д з ь к а.

В а л о д з ь к а. Ну?

Ц я р э ш к а. Развяжы! Ты ж сын мой!

В а л о д з ь к а. Забудзь!

Ц я р э ш к а. Як гэта забудзь?

В а л о д з ь к а. А так!

Ц я р э ш к а. Бацька я табе ці не бацька?

В а л о д з ь к а *(адводзіць вочы ўбок)*. Не бацька!

Ц я р э ш к а. Як не бацька? *(Успомніў.)* А-а... Той гад паліцай сказаў, а ты і паверыў? А можа, ён і праўду сказаў, калі ты так? А?

В а л о д з ь к а. Маўчы! Чуеш? Той гад маму абразіў, а цяпер ты?! Я не пагляджу, што ты...

Ц я р э ш к а *(здаволены)*. Ну, цяпер бачу — сын ты мне.

В а л о д з ь к а. Не сын! І ты мне не бацька!

Ц я р э ш к а. А хто ж я тады?

В а л о д з ь к а. Здраднік! І падумаць толькі — хто?! Мой бацька!.. Як жа мне цяпер таварышам у вочы глядзець? Як жа мне цяпер на вуліцу выйсці? Другіх жа хоць пад прымусам, сілаю ставілі старастам, а ты... Добраахвотна, сам папрасіўся, пры людзях! Я ледзь не згарэў ад сораму.

Ц я р э ш к а. А і не згарэў. Цэлы астаўся.

В а л о д з ь к а *(аж застагнаў)*. І гэта ў той час, калі лепшыя людзі, яго ж сыны, жыцця не шкадуюць, кроў сваю праліваюць, да апошняга дыхання... схапіліся з ворагам. А ты ў гэтую цяжкую хвіліну памагаеш не сынам, а ворагу! Якая ж кара павінна пасці на тваю галаву?

Ц я р э ш к а. Бацюхны! Камісар! Ну чысты камісар! Такіх я толькі ў кіно бачыў. Чапай! Жывы Чапай! А я і не ведаў, што жыву побач з такім героем! А?

В а л о д з ь к а. А-а, дык ты яшчэ насміхаешся? На, на, староста, чытай!.. *(Вымае з кішэні лістоўку і суе бацьку пад нос.)* На, чытай!.. *(Чытае сам. Па памяці.)* «Радзіма наша, акрываўленая Бацькаўшчына наша заве цябе на подзвігі! Бі ворага! Бі немца! Ратуй Бацькаўшчыну! Памагай братам сваім знішчаць прышэльцаў! Радзіма кліча сваіх верных сыноў. Адгукніся стрэлам па ворагу!» Чуў? Я сёння іх сорак штук перапісаў. Ноч сядзеў. Во. Бачыш? На! «Смерць нямецкім захопнікам!» А цяпер дапішу: «І іхнім халуям!»

Ц я р э ш к а. Ціш-ш! Вар'ят! Чаго гарланіш? Ачмурэў? Жыць табе надакучыла? Крый бог, пачуе хто...

В а л о д з ь к а. Хай чуюць! Хай ведаюць, які ў старасты сын! Дагэтуль таіўся, а цяпер не буду! Хай усе ведаюць, што я ненавіджу фашыстаў, што яны — мае заклятыя ворагі!

Ц я р э ш к а. Дурненькі! Ціха! Пачакай! Малады ты...

В а л о д з ь к а *(не слухае бацькі)*. Як мне жыць?.. *(На вачах у юнака слёзы. Валодзя стараецца стрымаць сябе, не паказаць сваёй слабасці.)* Не! Я змыю гэту пляму з нашай сям'і. Я піянерам быў. Я клятву даваў! *(Успамінае.)* Піянер! Да барацьбы за дзела Леніна — Сталіна будзь гатоў! І я адказваў: «Заўсёды гатоў!» Ты зразумеў, бацька? Я заўсёды гатоў!

Ц я р э ш к а. Як гэта ты змыеш? Пляму.

В а л о д з ь к а. Як? А вось так. Абвяжу сябе гранатамі, вазьму яшчэ процітанкавую міну, у абоі загарну. І пайду к фашысцкаму каменданту і гэтаму начальніку паліцыі... Падыду і... ірвану чаку. Мне канец, але і яны падохнуць. Вось як! Не будзе ён хадзіць да Надзейкі! І плямы на нашай сям'і не будзе!

Ц я р э ш к а *(перапужаўся)*. Сынок! Сынок! Ты што? Здурэў? Пачакай, пакуль мама прыйдзе.

В а л о д з ь к а выходзіць з хаты.

Зіна! Галя! Надзея! Затрымайце яго! Не пускайце яго! Развяжыце мяне! Дзяржыце яго, пакуль маці прыйдзе! Зіна! Зіна!

Уваходзіць З і н а.

З і н а. Ды ён нікуды і не пайшоў. Сядзіць вунь у хаце.

Ц я р э ш к а. А то ён такі, і да бяды недалёка. Ну, дачушка! Ты ж такая была ласкавая, такая была добрая і далікатная. Ну, пашкадуй свайго бацьку. У мяне ж і ногі і рукі памлелі, дзеравянымі сталі. Ты ж такая была жаласлівая. А? Ну? Развяжы.

З і н а. А татулечка мой ро-о-дненькі!.. *(Галосіць.)* А галовачка твая бе-едненькая-я-я! А ручкі-ножкі твае нячасненькія! *(Абдымае бацьку, цалуе яго, сама слязамі заліваецца, але ж... не развязвае.)*

Ц я р э ш к а. Ну, ну... Ну развяжы... Выпусці!.. Ну пашкадуй!

З і н а. А што ж ты нарабіў? А што ж ты натварыў?

Ц я р э ш к а. Нічога я не нарабіў яшчэ. Дачушка, любая, ну развяжы. У цябе ж такая добрая душа! Ты ж сярод усіх маіх дзяцей самая жаласлівая. Ну? Ну, помніш? Во нядаўна ж верабейку ты прынесла са двара, замёрз ён, закачанеў... Як ты хукала... як мы ўдваіх хукалі на яго, пакуль ён ажыў?.. А? Верабейку пашкадавала, а бацьку... Зінка ты мая, слязінка.

З і н а *(скрозь слёзы)*. Дык жа верабей не быў старастам...

Ц я р э ш к а. І я ж не быў яшчэ старастам. Я ж не быў яшчэ? Не быў. Які ж я староста? Толькі-толькі прызначылі. Ну, развяжы! А? Дачушка! Зінка-слязінка! А?

Прыадчыняюцца дзверы, у шчылінку прасоўваецца галава В а л о д з ь к і.

В а л о д з ь к а. Толькі пасмей!.. *(Знікае.)*

Ц я р э ш к а. Дачушка мая. Няўжо ты забыла? Ты ж мая любіміца. Я ж заўсёды лепшую цукерачку — табе. Прыгажэйшую хусцінку — табе. Якое ж табе вяселле я справіў? А? Нікому ж я так не спрыяў, як табе. Маленькую яшчэ на кірмаш вазіў, на ярмарку. А завушнічкі табе гэта ж я купіў. *(Разжаліўся, хліпае носам.)*

Зіна залiваецца слязамі. Яна адвярнулася ад бацькі, а рукі яе, супраць волі, неяк самі сцягваюць з Калабка мех, вызваляюць Цярэшку. Добрыя, жаласлівыя рукі дачкі.

З і н а. Мы самі пойдзем. І я з табою... Мы самі ў пельку. Без іх. Удваіх у пельку.

Ц я р э ш к а. Ух ты, ласкавая мая! Жаласлівая мая! Харошая мая! Ненаглядная мая! Зорачка ясная! Зінка мая, слязінка мая... *(Залiваецца слязамі.)*

На парозе з'яўляецца П а л і н а.

П а л і н а. А родненькі мой! А гаротнік ты мой няшчасны! А ён усё яшчэ ў мяшку сядзіць. І звязаны!.. *(Падбягае да мужа, памагае Зіне вызваліць яго з меха.)* Дочкі!!! Дзе вы! Сюды!.. А што ж гэта за дзеці? Га? Так здзекавацца з бацькі роднага!..

У хату ўбягаюць Г а л я, Н а д з е я і В а л о д з ь к а.

Ах, каб вас халера пахапала. Во і гадуй іх! Кармі іх! А яны потым во як... Дочкі! Памажыце яму ўстаць!..

Дочкі развязваюць вяроўку, спрабуюць паставіць Цярэшку на ногі, але ён не стаіць. Ногі падкошваюцца. Пэўна памярцвелі.

З і н а. Што з табой, тата?

Ц я р э ш к а. Здранцвелі ногі. Яшчэ трохі і — каюк.

П а л і н а. Разатрыце яму ногі! Памахайце, паківайце імі, калі ён сам не можа.

Ц я р э ш к а. Ну? Што?

П а л і н а. А дурненькі ты! А ці ж я цябе мала біла? А ці ж я цябе яшчэ не навучыла?

Ц я р э ш к а *(крычыць)*. Што-о, я пытаю?!

П а л і н а *(спалохана)*. Што — што?.. Маўчы, і ўсё!

Ц я р э ш к а. А-а! То-та ж а!

П а л і н а. А Калабочак ты мой, а Цярэшачка! Можа, табе чарку даць? Каб адышоў хутчэй!.. *(Кідаецца да стала, налівае чарку гарэлкі, падае Цярэшку. Ён п'е.)* Ну, і кусні гурочка салёненькага...

Ц я р э ш к а *(пражаваўшы)*. Ну? Што? *(Грозна.)* Стараста я вам ці не стараста?

П а л і н а. Стараста! Стараста!..

Ц я р э ш к а. А-а-а... *(Лікуе, як пераможца. У гэтым яго «а-а-а» цэлая гама пачуццяў, лікаванне і пагроза, насмешка і дараванне віны, пачуццё ўласнай переваги і зларадства.)*

В а л о д з ь к а. Мама! Што з табой? Ён жа здраднік! Здрадзіў Радзіме.

П а л і н а. Радзіме?.. Ты вот што... Я цябе радзіла, я табе і радзіма. А ён, ніякі ён не здраднік мне.

В а л о д з ь к а. Савецкай уладзе здраднік!

П а л і н а *(крычыць)*. Я — твая савецкая ўлада!

Паўза.
Усе здзіўлена паглядаюць на маці.

Ц я р э ш к а. А калі так — ану, кыш адсюль!

П а л і н а. Кыш! кыш! *(Вымахвае дачок з хаты.)* Ідзіце, ідзіце. Бацьку трэба слухаць.

Ніхто з дачок нічога не разумее. Выходзяць з хаты.

Ц я р э ш к а. Ну? Як там было?

П а л і н а. Прыйшла я, пастукала, як ты сказаў.

Ц я р э ш к а *(заціскае ёй далонню рот)*. Ціха ты!

П а л і н а *(паўшэптам)*. Ён адкінуў запор. Увайшла. Гляджу — сакратар райкома. Нага перавязаная. А ён спалохаўся. За цябе. Адразу: што з ім? З кім, пытаю. З Калабком, кажа. Сядзіць, тлумачу, у мяшку. Расказала. Смяецца. Ідзі, кажа, выпускай!.. Я і назад. Ах ты, гад паласаценькі! Ад мяне таіўся. *(Строга.)* Выпускай! Табе заданне кажа, такое... Ду-урыла ты!

Ц я р э ш к а. Ну! Цыц! *(Палец на губы.)* І каб — маўчок! А то вунь у Зарэчанскім пасёлку Сырадоеў усю сям'ю спаліў. У іх хаваўся наш партызан, камандзір. І ніхто, апроч сваіх, не ведаў. Значыць, са сваіх і прагаварыўся, пахваліўся. І ўся сям'я загінула. Дык глядзі ж! Каб маўчок! Ні дзецям, ні каму... А то — ты мяне знаеш! Ану заві дзяцей! І аддай загад, каб па валасінцы хадзілі! Чуеш?

(Усміхнуўся.) Ну, брат, і патрыётаў выгадаваў. Самога б задушылі за савецкую ўладу! На сабе адчуў. А?

Паліна. Дык ты правяраў? Не верыў? Дурань!

Цярэшка *(апраўдваецца)*. Я верыў, але ж... Не мог я... Не меў права... Канспірацыя. Чула такое слова? Не павінен быў нікому, ні пры якіх макарах раскрываць тайну. Не мая ета тайна была. Прысягу я даваў, клятву — ні-ні, ні гу-гу нікому! Ясна табе? Тайна — для ўсіх тайна! А цяпер перад дзецьмі выкручвайся сама.

Паліна. Дзеці! Ану ўсе сюды! Быстра!

Уваходзяць Галя, Зіна, Надзейка.

Дык вось, каб свайго бацьку шанавалі як трэба! І ва ўсім слухаліся! Ягонае слова — закон! Чулі?

Зіна. Чулі!

Надзея. Чулі.

Галя. А як жа?..

Цярэшка. І ніякіх пытанняў! Ясна?

Паліна. І ніякіх пытанняў! Ясна?

Цярэшка заўважыў, што сына няма.

Цярэшка *(устрывожана)*. А Валодзька дзе? Дзе сын?!

Зіна. Няма яго.

Надзея. Пайшоў.

Цярэшка. Куды пайшоў?

Галя. Не сказаў. Хмуры пайшоў.

Цярэшка *(крычыць)*. Я сказаў — не пускаць! Я сказаў ці не? Знайсці! Дагнаць! Вярнуць!

Надзея. Ён па вуліцы пайшоў. Туды, да школы...

Цярэшка *(як вар'ят)*. Вярні-і-це-е!!!

Паліна. Што з табой?

Раптам аглушальны выбух скалануў усё наваколле. Зазвінелі шыбы. І наступіла ціша. На ўсёй планеце ціша.

Цярэшка. Сын! Сы-ын мо-й! Ва-а-лодзька-а-ах-ах-ах-ах-ах!!!

Заслона

1970